

Олег Кисельов

Пропедевтика до теми «релігія і війна»

Oleg Kyselov

Propedeutics for the Issue of Religion-and-War

Abstract. The book under review, *War and Religion: A Very Short Introduction*, by Jolyon Mitchell and Joshua Rey, presents the most general issues on the topic in a popular way. The book consists of six chapters, of which five are dedicated to case studies united by similar problems and the last one to theoretical issues. The authors write about religious memory of war, holy wars, secular wars supported by religions, religious conceptions of just war, and religious pacifism and peacebuilding. The last chapter describes essentialism and functionalism as the two main approaches in studying the relations between religion and war, ignoring social constructivism. The book does not offer any patterns, schemes, or models of connections between religion and war, as the authors take the theoretical position that no such connections can exist because there are no such things as “war” and “religion” *per se*. The author of this review believes that although the book does not suggest any specific theoretical framework or practical advice on studying religion in wartime, it can nonetheless be a helpful introduction to the topic.

Серія «Оксфордські короткі введення»¹ охоплює понад 650 книжок із різних галузей людських знань – від математики та фі-

¹ Це переклад назви серії книг, який використовує тернопільське видавництво «Навчальна книга – Богдан».

зики до філософії та літературознавства. У цій серії вже виходила значна кількість книжок із релігієзнавчої проблематики – про християнство, іслам, буддизм, сикхізм, Коран, Книгу Мормона, відьомство, науку й релігію тощо. Поява у серії книги «Війна і релігія: дуже короткий вступ» Джоліон Мітчелл та Джошуа Рея (Mitchell & Rey 2021) засвідчила те, що гуманітарії й суспільствознавці вже давно досліджують та осмислюють взаємодію цих двох соціальних явищ.

Автори книги – фахівці з різним бекграундом. Якщо Дж. Мітчелл – більше теоретик, учений і займається питаннями релігії, насилля й миробудування, обіймаючи посаду професора і директора Центру теології та публічних питань в Единбурзькому університеті, то його співавтор Дж. Рей – більше практик, оскільки працював капеланом, займався волонтерством у Афганістані, Албанії та Шрі Ланці, а на момент видання книги служив вікарієм у Лондоні. Отож співпраця таких різних авторів стала своєрідною запорукою відсутності в книзі однобокого підходу й забезпечила професійну виваженість у розкритті різних тем.

Книга має шість розділів, п'ять із яких висвітлюють різні випадки, об'єднані спільною проблематикою, а шостий розділ – теоретичний. Доволі несподівано, що перший розділ книги присвячений ролі релігії у вшануванні загиблих у війні, причому автори демонструють, що збереження пам'яті про війну може мати досить важливе значення для конфесійної ідентичності. Щоправда, автори уникають будь-яких узагальнень, ба більше, вони акцентують на тому, що якщо в читачів вимальовується якась конкретна модель чи схема на основі охарактеризованих у книзі прикладів, то це означає, «що щось пішло не так» і «мабуть, єдине, що зрозуміло, це те, що зв'язок між війною та релігією багатогранний і неоднозначний» (Ibid., p. 14). Тобто вже в першому розділі автори наголошують на тому, що будь-яка генералізація у питанні «релігія і війна» недоречна. То ж не варто сприймати й тезу про зв'язок релігійної пам'яті про війну та релігійної ідентичності як остаточну, неспростовну істину. Так само, анонсуєчи наприкінці першого розділу подальшу проблематику книги, автори наголошують, що читач довідається з книги про те, що мирні релігії не завжди мирні, а релігійні війни не завжди релігійні, а також про те, що «війна може бути викликом для релігії й релігія може бути викликом для війни» (Ibid., p. 17).

У другому розділі автори зазначають, що в багатьох міфах творення світу є результатом битви/війни перших богів, а тому війна

сприймається як деміургійний акт (Ibid., р. 19). Міфологія, на думку авторів, відображає людський досвід – очікування, що значна частина життя пройде в ризиках війни: смерті, каліцтва чи рабства. На мою думку, тут автори книги могли би запропонувати й іншу інтерпретацію – демонструючи, що всі ці явища (включно з війною) існували з давніх-давен, а міфи їх легітимізують.

Значну частину другого розділу, що присвячений «священним війнам», автори приділяють мусульманській концепції *джигаду* та хрестовим походам. Вони, зокрема, зазначають, що війна санкціонована Кораном і хадисами, хоч у них ми й натрапляємо і на певні обмеження ведення війни. Щодо хрестових походів, то мені особисто, припало до смаку одне з їхніх визначень – хрестовий похід як «озброєне паломництво» (Ibid., р. 33). Необхідно віддати авторам належне, що й тут вони знаходять місце для різних застережень, зокрема стосовно того, що джигад – це не тільки «священна війна» і що хрестові походи мали не лише релігійні, але й економічні та політичні передумови. Автори не завжди докладно пояснюють такі уточнення, спонукаючи таким чином читачів самим пошукати відповіді щодо тієї чи іншої проблеми.

Третій розділ присвячений випадкам, коли релігія благословляє світські війни. Однак ідеться про ситуації, у яких релігія є не рушійною силою війни, а найімовірніше її «фіговим листям» (прикриттям). Розглядаючи численні приклади з історії Японії, Судану, Косово та Ірландії, автори висновують, що всі вони взяті із пізнішої історії людства, аніж коли йшлося про власне «священні війни». Це, на їхню думку, пов'язано із загальним трендом в історії людства щодо розділення релігії й політики на дві різні сфери.

У четвертому розділі «Пом'якшення жаків війни» йдеться про концепції справедливої війни, зокрема докладно висвітлені етичні кодекси індуїзму (Магабгарата), ісламу та християнства. Автори стверджують, що нинішні міжнародні документи, які регулюють ведення війни² у своїй основі мають саме релігійні вчення про справедливу війну. Релігійні концепції, до речі, мають багато спільного з нормами міжнародного права щодо гуманного поводження під час війни з цивільним населенням та полоненими воїнами.

У наступному розділі автори розглядають релігійний пацифізм та миробудування. Вони підкреслюють, що це різні явища,

² Які постійно порушує Росія у війні з Україною. – Прим. авт.

оскільки послідовний пацифізм забороняє брати зброю в руки (що поділяють не всі релігії), натомість чи не в кожній сучасній релігії є спільноти, які виступають за розбудову миру. Діяльність таких груп здебільшого не так помітна, як релігійне насильство, про неї рідко пишуть медіа, оскільки «релігійне миробудування – це не медіаподія, а відсутність медіаподії» (Ibid., р. 94), як зазначають автори книги.

І нарешті шостий, останній, розділ книги представляє теоретичні підходи до проблеми. Знову ж таки, автори повторюють, що будь-які узагальнення недоречні, зокрема через те, що не буває *релігії взагалі*, а є *конкретні релігії* так само, як не існує й *війни взагалі*, а є *конкретні війни*. У книзі запропоновані два основні підходи до дослідження проблеми війни й релігії: есенціалізм та функціоналізм, причому в останньому заактуалізований *підхід до релігії, що переживається* (lived religion approach). Звісно, видається дивним, що автори не виділяють окремо соціальний конструктивізм, хоча, безумовно, знають про цей підхід, про що свідчить книга Вільяма Кавані³ у списку бібліографії. Це дивно тому, що соціальний конструктивізм фактично претендує у сучасному західному релігієзнавстві на парадигмальний статус і застосовується навіть у теології.

Власне, рецензовану книгу завершує список із 59 різних видань. Збірники статей, індивідуальні та колективні монографії можуть бути продовженням знайомства читачів із проблематикою «релігія й насильство», «релігія і війна», «релігія і мир» та «релігія і миробудування».

Насамкінець зазначу, що, незважаючи на певні недоліки методологічного характеру (зокрема щодо інтерпретації міфів та ігнорування соціального конструктивізму), ця невелика книга заслугує на увагу вітчизняних релігієзнавців. Щоправда, вона не дасть ані чітких теоретичних схем, ані якихось практичних порад щодо того, як досліджувати цю непросту тему. У книзі висвітлені лише найзагальніші теми, які варто знати, перш ніж підходити до дослідження місця релігії у війні.

References

Mitchell J., Rey J. (2021). *War and Religion: A Very Short Introduction*. Oxford University Press.

³ Див. переклад статті В. Кавані у цьому номері. – Прим. ред.